

DİYARBAKIR ULU CAMİ SÜSLEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Gülşen BAŞ**

Tarih öncesi devirlerden bugüne ulaşan süreçte önemli bir yönetim ve yerleşim merkezi olan Diyarbakır; Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya'yı, Akdeniz ve Balkanlar'a bağlayan bir güzergahta yer alışı nedeniyle çağlar boyu pekçok kültüre yaşam alanı oluşturmuştur. Zengin bir kültürel coğrafyaya sahip olan şehirde, bu kültürlerle ait mimari eserlerin oluşturduğu etkileyici bir tarihi doku söz konusudur. Geçmiş çağlarda gezgin ve seyyahların, modern çağda ise kültür araştırmacılarının sürekli dikkatini çeken kent, Türk-İslam mimarisinin de önemli yapıtlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu mimari yapılar, strüktür-malzeme ve anıtsallık açısından olduğu kadar, içerdikleri süslemelerle de öne çıkmaktadır. Bu yapılar içerisinde en dikkat çeken şüphesiz eklettik süslemeleri ile Ulu Cami'dir.

Anadolu'nun Ortaçağ zaman diliminde, pekçok yerleşim için söz konusu olan karmaşık ve çok parçalı siyasi yapılanma, Diyarbakır için de geçerlidir. Bu yapı, pek tabii kentin kültürel ve mimari dokusuna da yansımıştır. Bu ortamı tarihi süreciyle birlikte kavramak, Ulu Cami'nin inşa edildiği süreci algıyabilmek adına da önemlidir.

Diyarbakır'daki en eski toplu yerleşmenin M.Ö.8000 sonlarına indiği saptanmıştır. 7. yüzyılda gerçekleşen İslam fethine kadar Hurri, Mitanni, Asur, Urartu, İskit, Med, Pers, Büyük İskender, Selevkos, Part ve Roma hakimiyetinde kalan şehir (Beysanoğlu, 1999) Hz. Ömer'in halifelliği döneminde, 693 yılında, İslam topraklarına katılmış ve bu süreçte; Meyyafarikin (Silvan), Mardin, Hasankeyf ve Erzen ile birlikte bölgenin en önemli yerleşimlerinden birini teşkil etmiştir (Göyünç, 1991). Emevi (661-750) ve Abbasi (750-1250) döneminde El-Cezire bölgesinde yer alan Diyarbakır, (Göyünç, 1991) 930-980 yılları arasında Hamdâni, 980-984 yılları arasında, Büveyhi hakimiyeti altındadır. 984'te yerel beylik Mervanoğulları, Diyarbakır ve çevresinde 100 yıl kadar etkin güç konumuna gelir. 1085'te kentin Selçuklu orduları tarafından fethi ile kent Selçuklu sultanı Melikşah tarafından Türkmen emirlere iktâ edilmiştir. (Sevgen, 1982; Zetterzten, 1988; Karaarslan, 1991) 1093-1097 yılları arasında Suriye Selçuklularının elinde

* Bu çalışma 2006 yılında tamamlanan "Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme" konulu doktora tezinden geliştirilerek, yeni tespit ve yorumlarla zenginleştirilmiştir.

** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, gulsenbs@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0003-1354-8983

KAYNAKLAR

- Akok, M. (1969). "Diyarbakır Ulu Camii Mimari Manzumesi", Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara, 113-140.
- Artuk, İ. (1971). "Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları", Tarih Enstitüsü Dergisi, 1, Ankara, 65-74.
- Aslanapa, O. (1991). Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Ankara.
- Bakırer, Ö. (1973). "Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mimarisinde Taş ve İşçiliği, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 225-280.
- Bakırer, Ö. (1976). Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları, Ankara.
- Baltrusaitis, J. (1938). "Sasanian Stucco Ornamental", A Survey of Persian Art, II, London and Newyork, 601-630.
- Baş, G. (2008). "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Taş Minberleri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e II. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, 15-17 Kasım 2006, Diyarbakır, Ankara, 529-549.
- Baş, G. (2010). "Diyarbakır'daki Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı", History Studies (International Journal of History), 2/1, Ankara, 311-338.
- Baş, G. (2013). Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme, Ankara.
- Berchem, Max Van-Josef STRAGOWSK, (1910), Amida, Heidelberg.
- Beysanoğlu, Ş. (1999). "Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi", Diyarbakır Müze Şehir, İstanbul, 38-80.
- Creswell, K.A.C. (1932). Early Muslim Architecture, Oxford.
- Creswell, K.A.C.. (1998). "Mardin and Diyarbekr", Muqarnas, XV, 2-8.
- Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, İstanbul.
- Darkot, B. (1945). "Diyarbakır", İslam Ansiklopedisi, 3, İstanbul, 603-626.
- Doğan, N. Ş. (2001). "Oklu Çakır/ Oklu Çark/Gök Çıgırısı: Selçuklu Süslemesinde Bir Motif", I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri, Bildiriler, I, Konya, 243-249.
- Esin, E. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş", Türk Kültürü El Kitabı. Türk Kültür Tarihinin Erken Çağları Üzerine Araştırmalar, 1/b-II, İstanbul, 3-360.
- Gabriel, A. (1940). Voyages Archeologiques Dans la Turque Orientale, Paris.
- Göyünç, N.- TUNCEL, M. (1991). "Diyarbakır", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9, İstanbul, 464-472.
- Gündoğdu, H. (2002). "Akkoyunlu Devri Mimarisi", Türkler, 8, Ankara, 156-165.
- Karaarslan, N. Ü. (1991). "Hamdaniler", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIII, İstanbul, 446-447.
- Madran, E. (2002). "Anadolu'da 1300 M. Yılına Değın Yapımlı Türk-İslam Dönemi Yapıları Envanteri Üzerine Bir Deneme", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 8-10 Nisan 2002, Bildiriler, Kayseri, 552-562.
- Mülayim, S. (1982). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler. Selçuklu Çağı, Ankara.
- Nasır-ı Hüsrev. (1967). Sefername, (Çev. Abdülvehap Terzi), İstanbul.
- Ögel, S. (1987). Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara.
- Sevgen, N. (1982). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara.
- Sönmez, Z. (1995). Başlangıcından 16.Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara.
- Sözen, M. (1971). Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul.
- Sözen, M. (1981). Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi, İstanbul.
- Sumer, F. (1991). "Akkoyunlular", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2, İstanbul 270-274.
- Şeşen, R. (1995). "Eyyubiler", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12, İstanbul, 23.
- Tuncel, M. (1991). "Diyarbakır", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9, İstanbul.
- Tuncer, O. C. (1996). Diyarbakır Camileri, Ankara.
- Tunçdağ, F. (1963). Artukogulları Sanat Eserleri, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Wilson, C. (1895). Handbook for Travels in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, London.
- Yılmazçelik, İ. (2000). "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, X-1, Elazığ, , 233-287.
- Zettersteen, K.V. (1988). "Mervaniler", İslam Ansiklopedisi, VII, İstanbul, 781.